

Egyházüldözés és egyházüldözők

13|01 14|01 15|01 16|01 17|01

a Kádár-korszakban

Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban

Tanulmánykötet

Szerkesztette

SOÓS VIKTOR ATTILA

SZABÓ CSABA

SZIGETI LÁSZLÓ

LUTHER
KIADÓ

Budapest, 2010

*A kötetben szereplő tanulmányok a Magyar Katolikus Egyház,
a Magyarországi Református Egyház és a Magyarországi Evangélikus Egyház
szervezésében 2010. május 6–7-én megrendezett konferencia
előadásainak szerkesztett változatai.*

*Kivétel: Kálmán Peregrin OFM első tanulmánya, illetve Tamási Zsolt
és Puciłowski József OP írásai.*

*A konferencia szervezését, illetve a kötet kiadását támogatta
a Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház Zsinata,
a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke,
a Magyarországi Evangélikus Egyház, a Polgári Magyarorszáért Alapítvány,
a Párbeszéd Háza és a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.*

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadók előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Tanulmányok szerzői, 2010

© Szent István Társulat, 2010

© Luther Kiadó, 2010

Tartalom

Ajánlás / ERDŐ PÉTER	7
Múltfeltárás / BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN	9
A kegyelem árfolyama / PRÖHLE GERGELY	11
Dogma – történet – Módszertani kérdésfelvetés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez KÁLMÁN PEREGRIN OFM	13
Egyházüldözés Kelet-Közép-Európában a 20. század második felében / SZABÓ CSABA	31
A II. világháború utáni „néphatalom” viszonya az egyházakhoz a második Jugoszláviában / HARMATH KÁROLY OFM	44
Adalékok a romániai békemozgalomhoz – Jaross Béla életpályája TAMÁSI ZSOLT	55
A vallás és az egyház üldözése, korlátozása és ellenőrzése Kárpátalján 1945 és 1990 között / BOHÁN BÉLA SJ	75
A lengyel katolikus egyház a kommunizmus alatt – magyar szemmel / PUCIŁOWSKI JÓZSEF OP	85
Hallgató egyház / MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS	91
Jogszolgáltatás és egyházüldözés / MIKÓ ZSUZSANNA	99
Kollektivizálás és a magyarországi egyházak befolyásának csökkentése / JASON WITTENBERG	109
Az egyházi elhárítás irányítói (1956–1990) / TABAJDI GÁBOR	117
Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban / VÖRÖS GÉZA	138
Mindszenty és őrzői – két tiszt az állambiztonság szolgálatában CZENE-POLGÁR VIKTÓRIA	160

Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban

VÖRÖS GÉZA

Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1989-ig a mindenkori állami egyházpolitikát az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikája határozta meg, amelynek irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.¹ A pártállami egyházpolitika megvalósításának eszközei sorában a legfontosabbak között szerepeltek az állambiztonsági szolgálatok. Ezek alapvető feladatai közé tartozott a társadalom szövetébe évszázadok alatt beágyazódott egyházak felszámolása, a hitélet és vallásgyakorlás lehetőségének megszüntetése. Az állambiztonság munkáját az állampárt által diktált egyházpolitika végrehajtásához igazította, mely mindenkor meghatározta, hogy a Belügyminisztérium szervei milyen adminisztratív és operatív lépéseket tehetnek.²

Az 1956-os forradalom leverését követően az állambiztonságnak az egyházakkal szembeni fellépésben az MSZMP KB Politikai Bizottságának (PB) 1958. évi július 22-i határozata nagyobb teret engedett az úgynevezett adminisztratív intézkedéseknek, melyeknek célja az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítása volt.³ Az egyházak vezetőinek megtörését, a maradék ellenállás felszámolásának sikerét jelezte, hogy már tíz évvel később az 1968. március 4-i PB-határozat az „egyházi reakcióval” szemben a politikai fellépést hangsúlyozta, indoklásul azt mondva, hogy „az állam és az egyházak viszonya érdekeinknek megfelelően alakult”.⁴ Az állambiztonsági munkában a korabeli jogszabályok által büntetendő tevékenységek rendőri felderítését követő letartóztatások helyett az operatív megelőző intézkedésekre helyeződött át a hangsúly.⁵ Operatív megelőző intézkedéseket a központi szervek előzetes engedélyével lehetett elkezdni. Ez lehetett bomlasztás (csoportokon belüli valós vagy mesterségesen előidézett ellentétek szítása), egyházfigyelmi eljárás indíttatása az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) vagy az illetékes egyházi előljáró segítségével, a belügyi szervek általi figyelmeztetés, lejára-

¹ A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel, 2005, 32–44.

² ÁBTL 4. 1. A–3824. 48.

³ MOL M–KS 288. f. 5. cs. 87. ó. e. Közli: Ságváry–Vass, 1973, 237.

⁴ MOL M–KS 288. f. 5. cs. 448. ó. e.; ÁBTL 4. 1. A–3971. 13.

⁵ ÁBTL 1. 11. 6. 11–700/1970. 14–18. 62–72.

tás kompromittáló adatokkal, áthelyeztetés (ez is elsősorban az ÁEH-n keresztül), és kivételes esetben rendőri felügyelet alá vonás.⁶

A megelőzés alkalmazásának feltétele az információszerzés és a helyzet pontos ismerete volt. Az állambiztonság operatív erői titkos (operatív) eszközök felhasználásával és operatív módszerek alkalmazásával szereztek meg a kívánt információkat.⁷ Az operatív erő a BM hivatásos és tartalékos állományát, valamint a hálózaton kívüli – hivatalos, társadalmi és alkalmi – kapcsolatokat foglalta magában. A titkos (operatív) eszközök lehetnek: nyilvántartások, környezettanulmányozás, operatív figyelés, postai küldemények ellenőrzése,⁸ operatív technikai eszközök (például szoba- telefonlehallgatás stb.), krimináltechnikai eszközök (például speciális fényképezőgépek, mikroszkópok stb.), operációk (például titkos őrizetbe vétel, a ruházat titkos átvizsgálása stb.), valamint a hálózat. Az operatív módszerek közé tartozik az operatív tiszt személyes adatgyűjtése, információk ellenőrzése, az operatív meghallgatás, amikor az eredeti célt eltitkolva hallgatják ki a gyanúsítottat, különböző azonosítási eljárások (személy-, tárgy- vagy nyomazonosítás), információgyűjtés adattárakból (levéltári, irattári nyilvántartások) és a hálózati felderítés.⁹ Az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte az állambiztonság az érdeklődési körébe került célcsoport tagjainak tevékenységéről a legtöbb, általuk titkolni akart információt. Ennek eszköze a hálózati személy volt, akit vagy a csoport tagjai közül szervezett be az állambiztonság, vagy már ügynökként kapott utasítás alapján ismerkedett meg a célszemélyek közül valakivel, így jutván hozzá a politikai rendőrséget érdeklő információkhoz.

„A hálózat az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége”, akik közvetlen és személyes kapcsolatban állnak a célszemélyekkel vagy -csoportokkal, ezért olyan fő eszköz a felderítésben, amely „más operatív eszközzel nem valósítható meg”.¹⁰ A hálózati munkát a Kádár-korszakban két norma alapján végezték: az első, mely még a forradalom előtti utasításokra épült, a 33/1958-as,¹¹ a másik, mely ezt hatályon kívül helyezte, és a rendszerváltásig meghatározta a hálózatépítés kereteit, a 005/1972-es számú belügyminiszteri parancs volt.¹² A hálózati személyek „szervezetszerű titkos együtt-

⁶ ÁBTL 4. 1. A-3794. 42–47., ÁBTL 4. 1. A-3824. 45–50.

⁷ A tanulmányban található állambiztonsági szakkifejezések magyarázatához lásd ÁBTL 4. 1. A-3036., ÁBTL 4. 1. A-3037., ÁBTL 4. 1. A-3046/1–5., ÁBTL 4. 1. A-3056/1–2.

⁸ „K” ellenőrzés: „A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése az állambiztonsági és bűnügyi operatív munka egyik titkos nyomozati (operatív) eszköze, amely alkalmas a bizalmas nyomozás alatt álló személyek, szervezetek ellenséges tevékenységének, kapcsolatainak felderítésére, valamint operatív és jogi erejűvé tehető bizonyítékok beszerzésére.” ÁBTL 4. 1. A-3046/3. 5. A „K” ellenőrzés szabályozásához lásd ÁBTL 4. 2. 10–21/19/1970.

⁹ ÁBTL 4. 1. A-3103. 5–47.

¹⁰ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 9.

¹¹ ÁBTL 4. 2. 10–21/33/1958.

¹² Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózati munkáját szabályozó belügyminiszteri parancsok 1954–1989. Megjelenés előtt.

működésben állnak” az állambiztonsági szervekkel.¹³ A hálózat funkciója rendkívül sokrétű volt.¹⁴ Az ellenségesnek nyilvánított személyekre, csoportokra vonatkozó titkos információgyűjtés, felderítés mellett operatív kombinációk végrehajtását (kutatás, figyelés, dezinformációk terjesztése, bomlasztás, büntetőeljárás kezdeményezéséhez szükséges bizonyítékok szerzése) is végezte. Feladata többek között az ellenséges tevékenységet végző személyeknek a felkutatása és felismerése, beszerzési jelöltek kutatása, jellemzése, elhárítási vonalak (például ifjúsági vonal), objektumok (hadiipari, hírközlési kutató-kísérleti üzemek stb.) preventív védelme, ellenséges akciók (például merénylet) megghiúsítása volt. E tevékenységeken kívül a börtön-elhárításnál¹⁵ is használták az ügynökséget. Sok esetben a hálózat segítségével végezték a levéllenőrzést és alkalmazták az operatív technikát¹⁶ is.

A hálózat feladatköreinek felsorolásából is kitűnik, hogy tagjai sokszor bonyolult, rendkívül fontos és kényes megbízatásokat teljesítettek. Az állambiztonság a velük való kapcsolatot részben az együttműködésük alapja szerint, részben a kitűzött feladatok elvégzésének értékelésével minősítette.¹⁷ A 33/1958-as parancs a hálózati személyeket feladatuk és felhasználásuk alapján a következő kategóriákba osztályozta: ügynök, informátor, rezidens, „K”- és „T”-lakás tulajdonosa.¹⁸ Benkei András belügyminiszter 1973. január 1-jétől hatályon kívül helyezte a 33/1958-as parancsot, arra hivatkozva, hogy „az utóbbi évek társadalmpolitikai változásai és az operatív helyzet módosulásai szükségessé teszik a hálózati munka továbbfejlesztését”.¹⁹ A belügyminiszter által kiadott új, 005/1972-es parancs értelmében ezt követően a hálózati személy a beszerzési alaptól és alkalmasságától függően a megbízhatóság ranglétráját végigjárva eljuthatott az ügynöki státustól a titkos megbízotton („tmb.”) keresztül a titkos munkatárs („tmt.”) címig.²⁰ Az ügynök általában terhelő vagy kompromittáló adatok kényszere miatt,

¹³ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 9.

¹⁴ ÁBTL 4. 1. A–3846. 15–23.

¹⁵ Börtönelhárítás: „operatív felderítés és adatgyűjtés-előzetes ellenőrzés, bizalmas nyomozás teljesítése a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott rabok között.” ÁBTL 4.1. A–3036. 30.

¹⁶ Operatív technika: „tágabb értelemben az állambiztonsági bűnüldöző munka titkos nyomozati (operatív) eszköze. Szűkebb értelemben azoknak a technikai – fizikai, kémiai – eszközöknek és módszereknek az összessége, amelyekkel az állambiztonsági és a bűnügyi szervek titkos nyomozati intézkedéseik során, azok felhasználásával rendszeres, célirányos, megbízható információkat szereznek az ellenséges hatalmaknak, azok szerveinek, megbízottainak, valamint más súlyos bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyek tevékenységének felderítéséhez, megszakításához, a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági intézményeinek, fegyveres erőinek, testületeinek és állampolgárainak védelméhez.” ÁBTL 4. 1. A–3036. 146. Az operatív technika alkalmazásának szabályozásához lásd ÁBTL 4. 2. 10–21/17/1971.

¹⁷ ÁBTL 4. 1. A–3046/4. 16., ÁBTL 4. 1. A–3103. 95.

¹⁸ A 33/1958-as parancsban meghatározott hálózati személyek kategóriáinak (rezidens, ügynök, informátor, „K”- és „T”-lakás tulajdonos) leírását lásd ÁBTL 4. 2. 10–21/33/1958. 4–10.

¹⁹ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 3.

²⁰ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 11–13.

esetleg anyagi érdekből működött együtt az állambiztonsággal. A titkos megbízottat elvi, hazafias meggyőződés vezérelte „munkájában”,²¹ de mindkettő csak a hálózati funkció valamely elemét töltötte be. A titkos munkatárs azonban, ahogy a 005/1972-es parancs fogalmaz, a hálózat „kipróbált tagja”, aki „hazafias meggyőződésből fakadó hivatástudattal, magas fokú áldozatkészséggel” végezte a legbonyolultabb hálózati feladatokat is, mivel tapasztalata és képzettsége alkalmassá tette erre.²² Sőt a titkos munkatárs – egyedül a hálózat tagjai közül – elláthatta a rezidensi teendőket is, azaz egy operatív tiszt irányítása és ellenőrzése mellett vezethette a hálózati személyek egy csoportját.²³ Az operatív tisztek állandóan törekedtek arra, hogy a hálózat tagjainak összetételében növeljék a titkos munkatársak arányát, hiszen az ügynökségnek csak a legkvalifikáltabb tagjai tudták a legsokoldalúbb módon felderíteni az állambiztonság által ellenségnek tartott személyek, csoportok célját és tevékenységét. Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának helyzetéről 1977-ben Vagyoczy Béla²⁴ rendőr alezredes, a BM III/7-es koordinációs és titkársági osztályának vezetője készített jelentést. Ebből kiderül, hogy a BM III. Főcsoportfőnökség összhálózatán belül a titkos munkatársak aránya 9,1 százalék volt, ami az értékelés szerint meglehetősen kis szám, és ez a hálózati munkát negatívan befolyásolja.²⁵ Ugyanezen esztendőben az egyházi elhárítás területén foglalkoztatott 421 hálózati személyből mindössze 5,2 százalék, azaz csak 22 fő kapta meg a tmt. minősítést, ami kedvezőtlenebb arányt mutatott az összhálózathoz képest.²⁶ Vagyoczy nehézségként említette meg jelentésében, hogy 1973 és 1977 között az operatív állomány fele kicserélődött.²⁷ Az osztályvezető szerint „mind a vezetők, a személyi állomány megfelelően értelmezi, és többségük végzi is a hálózati munkával összefüggő feladatokat. A hálózatépítés és a hálózati személyek foglalkoztatásának gyakorlati végzésében azonban érezteti hatását az operatív állomány fiatalításával járó gyakorlati tapasztalat hiánya, az operatív állomány hálózattartó munkára való – alapvetően a korszerűbb és fokozottabb igények kielégítésére való – felkészítésének gondjai.”²⁸ A hálózat minőségének javítására a nyolcvanas években is törekedtek, és célként fogalmazták meg a hosszú távon alkalmazható ügynökség létszámának növelését.²⁹

²¹ A 005/1972-es parancsban megfogalmazott hazafias meggyőződés nagyon sokszor inkább azt jelentette, hogy a hálózati személy jelentéseiről cserébe valamilyen előnyben részesítést, karrierjének egyengetését remélte az állambiztonságtól.

²² ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 11.

²³ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 10.

²⁴ ÁBTL 2. 8. 1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. 14457. Vagyoczy Béla, ifj. A vezető pozíciót betöltő állambiztonsági tisztek életrajzához lásd www.abtl.hu – Állambiztonsági vezetők életrajzai.

²⁵ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 7.

²⁶ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 2. számú melléklet.

²⁷ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 9.

²⁸ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 11–12.

²⁹ ÁBTL 1. 11.1. 45–198/1987. 12.

Az ügynökjelölt kiválasztását, azaz a „tippkutatást” a célszerűség (például operatív helyzet, a jelölt hírszerző lehetősége, személyisége, távlati célok stb.) vezérelte.³⁰ Általában valamilyen konkrét feladat elvégzésére, az esetek nagy részében feldolgozás alatt álló ellenséges tevékenység felderítésére kívánták bevonni a hálózatba a jelöltet. Azonban a hosszabb távú tervezésben szükségesnek ítélték meg olyan személy beszervezését, aki rendelkezett külföldi egyházi kapcsolatokkal, és lehetősége volt arra, hogy nyugatra utazzon, s az ottani egyházi központokban vagy emigráns szervezetekben támadólagos elhárítást, azaz aktív, a megelőzést szolgáló felderítő munkát végezzen.³¹ Ennek érdekében igyekeztek olyan ügynökjelöltet kiválasztani, aki hitelt érdemlően tudta képviselni a párt kül-, bel- és egyházpolitikáját a különböző nemzetközi szervezetekben.³² Egy hálózati személy keresésénél fontos szempont volt, hogy az a közeg, ahonnan információt kellett szereznie, egyenrangú félnek tekintse, hisz például egy káplán sohasem lehet egyenrangú partnere egy püspöknek, így kárba vesztetett egy jó hírszerzési lehetőség, például egy püspöki székhelyen lévő belvárosi plébánia.³³ A tippkutatásnál figyelembe vették, hogy a jelölt bevezethető-e az ellenséges csoport tagjai közé, rajta keresztül befolyást gyakorolhatnak-e erre a körre. Általános szabályként a tippkutatás elsősorban az egyházi személyekre terjedt ki, ám a tapasztalatok alapján a beszerzésre kiszemelt személyek körét lassan olyan világi személyekkel is bővítették, akik az egyházak által fenntartott vagy velük szoros kapcsolatban álló munkaköröket láttak el.

A beszervezést végrehajtó operatív tisztnek a jelölt személyes tulajdonságain, kapcsolatrendszerén (belföldi, külföldi, egyházi, világi stb.) kívül ismernie kellett néhány olyan sajátosságot is, mely csak egyházi személyek esetében fordult elő. 1963-ban *Berényi István*³⁴ rendőr őrnagy, a BM III/III-2-a, a klerikális reakció elhárítás alosztályvezetője öt pontban foglalta össze a beszerzésnél betartandó alapelveket. Berényi szerint az egyházi személyek beszerzésénél első alapelveként azt kell figyelembe venni, hogy „a papok, illetve a jelöltek hosszú éveken keresztül lelki közösségben élnek, és a vallás hatására – mellyel óráról órára foglalkoznak – lelkiviláguk is más, mint a világi embereké, érzékenyebbek, egymás között, de más kategóriához tartozó személyekkel is rendszerint finom intelligens formában beszélnek, többségük magas műveltséggel rendelkezik, és minden olyan mozzanatra, mely szerintük az általános intelligenciával ellenkezik, felfigyelnek és következtetéseket vonnak le. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy sokszor a beszerzések során képmutatóan, farizeus módon hazudnak, mégis igen fontos,

³⁰ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/1977. 12–14.

³¹ ÁBTL 4. 1. A–3794. 47–48.

³² ÁBTL 4. 1. A–3168/4. 17.

³³ ÁBTL 4. 1. A–3794. 50.

³⁴ ÁBTL 2. 8. 2. 1. 1025. Berényi István.

hogy az operatív tisztek is elsősorban műveltségükről adjanak tanúbizonyosságot.”³⁵ Második alapelvként szükséges szem előtt tartani, hogy a jelölt az elé tárt terhelő vagy kompromittáló adatok ismeretében hajlandó-e vállalni az együttműködést, és ha igen, milyen feladat elvégzése várható el tőle. Azonban ha a jelölt a fent említettek ellenére is elutasította az állambiztonság „segítő kezét”, vállalván akár a börtönbüntetést is, „ebben az esetben beszerzésére nem kell rátérni”.³⁶ Harmadik szempontként vette fel Berényi, hogy vannak egyházi személyek, akik hajlandók segíteni a politikai rendőrség munkáját, de csak bizonyos, általuk megfogalmazott kérdésekben. Ez esetben az állambiztonság csak akkor élt a beszerzés lehetőségével, ha az így megszerezhető információ mennyisége és minősége ezt indokolta. Negyedik alapelvként fogalmazta meg az alosztályvezető az egyházi személyek beszerzésénél felmerülő problémát: a lelkiismereti kérdést, tudniillik, hogy az illető tettével elárulta egyházát. Ezt a viselkedést paptársai sok esetben hamar észrevették, és kérdéseik hatására – ezt „gyóntatásnak” hívták – sokszor bekövetkezhetett a dekonspiráció. Ezért az operatív tiszteknek, hogy ezt a helyzetet elkerülje, a beszerzést követően minél hamarabb (általában három-négy nap múlva) meg kellett tartania az első találkozót, hogy megerősítse kapcsolatukat, és megakadályozza ügynöke lelepleződését. Berényi az egyházi elhárítás tisztjei számára a beszerzésnél betartandó utolsó kötelező szabályként jelezte, hogy „az soha nem történhet rendőri vagy belügyi objektumban, még abban az esetben sem, ha erre megfelelő indok áll rendelkezésre. Számos példa és gyakorlati tapasztalat igazolja, hogy e kategórián belül mindig azok között keresik az ügynököt, akinek valamilyen dolguk volt a rendőrséggel.”³⁷

A hálózati személyek beszerzésénél kétféle módszert alkalmaztak: az egyik a gyors módszer, melynél a gondos előkészítés után egy beszélgetés is elegendő a sikerhez, a másik a fokozatos, ilyenkor az operatív tiszt a jelölt által végrehajtott néhány feladat teljesítésétől függően, több találkozást követően hajtotta végre a beszerzést.³⁸ Egyházi személyek esetében általában a hosszú tanulmányozást követő fokozatos módszert alkalmazták.³⁹ Az operatív tiszt a tanulmányozás eredményeképpen összegyűjtött információk alapján felállította a beszerzés alapját: tények, adatok révén alakította ki a jelöltben az együttműködési hajlandóságot és vont be az illetőt a hálózati munkába. Ez lehetett hazafias alap: a kiszemelt vállalta a szocialista vívmányok fokozott védelmét;⁴⁰ lehetett terhelő alap: valamilyen bűncselekmény

³⁵ ÁBTL 4. 1. A-3794. 52.

³⁶ ÁBTL 4. 1. A-3794. 53.

³⁷ ÁBTL 4. 1. A-3794. 53.

³⁸ ÁBTL 4. 1. A-3103. 75-76.

³⁹ ÁBTL 4. 1. A-3824. 77., ÁBTL 4. 1. A-3168/4. 18.

⁴⁰ Az esetek egy részében ez a szempont is szerepet játszhatott, de nagy többségében inkább egyéni okok (család, karrier stb.) állhattak ennek vállalása mögött a hálózati személyek részéről.

elkövetéséért járó szankciót került el; lehetett kompromittáló alap: erkölcsi botlásának nyilvánosságra hozatalától mentesült, vagy ritka esetben anyagi juttatásért működött együtt a jelölt.⁴¹ Az 1950-es és 60-as években az egyházi személyek beszerzése a terhelő és kompromittáló adatok kombinációja alapján történt, mivel javarészt abból a körből szervezték be őket, amelyben – a korabeli jogszabályok által – büntetendő, ellenséges tevékenységet végeztek.⁴² Az 1960-as évek végétől inkább a hazafias alap került előtérbe, ezt az eseteknek csak egy részében kombinálták terhelő adatokkal.⁴³ Ennek oka, hogy ekkorra az egyházak és az állam közötti viszony sokat javult,⁴⁴ ezért a töréspontok inkább az egyházakon belül jelentkeztek.⁴⁵ A jelölt az „ellenséges tevékenység” megelőzéséhez, félbeszakításához nyújtott segítségéért cserébe nagyobb mozgásteret kaphatott a maga és társai számára, hogy az állam által engedélyezett működését folytathassa.⁴⁶ Az operatív tisztek egzisztenciális helyzetének javítását és a karrier lehetőségének támogatását ígérve ösztönözték a beszerzés elfogadására a jelöltet.

Az egyházi elhárítás tisztjeinek még egy problémával kellett szembesülniük a beszerzések végrehajtásánál. A jelöltek egy jó része, bár vállalta az együttműködést, a szervezési nyilatkozatot nem volt hajlandó aláírni. E kérdés megoldására több lehetőség is kínálkozott az operatív tisztek számára. Berényi István szerint: „alkalmazzuk azt a módszert, hogy a nyilatkozat helyett rendszeresen íratjuk a jelöltet, és az általa adott anyagokat tekintjük a konspiráció biztosítékául. Több esetben alkalmaztuk azt is, hogy egy-egy konkrét feladat végrehajtása előtt mi magunk készítettük el az írásos utasítást, amit jóváhagyólag az ügynökkel aláíratunk. Előfordultak olyan esetek is, amikor a jelöltek kérvény formájában fordultak a Belügyminisztérium vezetőségéhez, amiben elítélték eddigi tevékenységüket, és biztosítják a BM vezetőségét arról, hogy a jövőben bármilyen ellenséges tevékenység jut tudomásukra, arról rendszeresen beszámolnak a kihallgatást végző operatív tisztnek.” Erre a kérvényre „mi is írásban válaszoltunk, amelyben leírtuk, hogy a Belügyminisztérium vezetői, figyelembe véve eddigi tevékenységét és hozzánk való viszonyát, pozitívan értékeli munkáját, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a jövőben velünk rendszeres kapcsolatban álljon, s ezt tudomásulvétel végett vele is aláíratuk.”⁴⁷ Tóth Ferenc rendőr alezredes,⁴⁸ aki 1986-tól a BM III/III-1. osztály (egyházi reakció elhárítás) vezetői tisztét töl-

⁴¹ ÁBTL 4. 2. 10–21/5/1972. 18–19.

⁴² ÁBTL 4. 1. A–3794. 53–54.

⁴³ ÁBTL 4. 1. A–3824. 77.

⁴⁴ Balogh, 1997, 393–394.; Szabó, 2005, 48.

⁴⁵ Balogh, 1997. 414; Lénárd–Tímár–Szabó–Soós, 2006, 247–258.; Tomka, 2005, 164–165.

⁴⁶ ÁBTL 4. 1. A–3824. 76.

⁴⁷ ÁBTL 4. 1. A–3794. 60.

⁴⁸ ÁBTL 2. 8. 1. 14780. Tóth Ferenc.

tötte be, egy másik módszer alkalmazását írta le az állambiztonsági ismereteket tanuló rendőrhallgatók számára. „A szervezési folyamat egyik neurálgikus pontja a nyilatkozatvétel. Előfordul, hogy már előre tudjuk, a jelölt az együttműködést vállalni fogja, kész információt szolgáltatni, irányításunkat elfogadni, de nyilatkozatot nem hajlandó írni (ennek erőltetése már komoly konfliktusokat okozott). Áthidaló megoldásként esetenként – mint formát – a »pro memoria«-t (emlékeztető) alkalmazzuk. Ezt előre – gondosan kidolgozva formáját és tartalmát – megírjuk, és a szervezők mint egy »emlékeztető« vagy megállapodást kölcsönösen, ünnepélyes keretek között aláírjuk. A »pro memoria«-t úgy szerkesztjük, hogy tartalmazza mindazokat a kritériumokat, amelyeket egy nyilatkozatnak tartalmaznia kell.”⁴⁹ Tóth szerint abban az esetben, ha ezt sem sikerül elérnie a leendő tartótisztnek, de úgy ítéli meg, hogy a jelölt e nélkül is megbízható, és feladatát el fogja látni, el lehet tekinteni a nyilatkozatvételtől.⁵⁰ Az osztályvezető tanulmánya jól mutatja a korábbi időszakhoz képest történt szemléletbeli változásokat: a „beszervezés szóhasználata helyett a mindennapi munkában egyre gyakrabban használjuk az »együttműködés« fogalmát. E meghatározáson azt értjük, hogy a jelölt előtt olyan együttműködési perspektívát vázolunk fel, amelyet lelkiismeretével össze tud egyeztetni, ugyanakkor érdekeltségét is megtalálja.”⁵¹

A szervezett egyházi személyekkel való kapcsolattartás is több figyelmet, gondos tervezést igényelt az operatív tiszt részéről, hisz az általa vezetett hálózati személynek nagy tapasztalata volt az emberekkel kapcsolatos bánásmódban. A tartótisztnek figyelnie kellett arra, hogy a beszámoltatások során, ha a megadott feladatokon túl más témákról is beszélgetnek, egyrészt ne hagyja, hogy ügynöke átvegye a kezdeményezést, vagyis ő vezesse tartóját, másrészt ne keveredjen vele hitvitába.⁵² A tartótiszt az emberi érzésekre ható kérdéseivel, néhány apró figyelmességgel, ajándékkal szinte baráti szintre emelhette kapcsolatukat, ami a kiadott feladatok elvégzésének hatékonyságát, az ügynök kezdeményezőkézségét, őszinteségét növelte. A tartótisztnek szem előtt kellett tartania, hogy az egyházi személyek általában kerülik a hazugságot, hiszen bűnnek tartják, ideológiailag mindig ellenfelek maradnak, ezért fokozott hangsúlyt kellett helyeznie a hálózat politikai nevelésére.⁵³ A jelentés átadásánál, a beszámoltatás szervezésénél a tartótisztnek figyelembe kellett vennie, hogy egyházi személy az ügynöke, ezért a dekonspiráció veszélyének elkerülése vagy az esetleges el-

⁴⁹ ÁBTL 4. 1. A-3168/4. 18.

⁵⁰ ÁBTL 4. 1. A-3168/4. 18.

⁵¹ ÁBTL 4. 1. A-3168/4. 18.

⁵² ÁBTL 4. 1. A-3168/4. 19.

⁵³ ÁBTL 4. 1. A-3794. 62.

utasítás lehetősége miatt a találkozókat többnyire „K”- és „T”-lakásokban⁵⁴ tartották, s nem nyilvános helyeken (például szórakozóhelyek).⁵⁵

Az egyházi elhárítás tisztjei által foglalkoztatott ügynökség számáról a hálózati statisztikák alapján kaphatunk képet. Az 1956 előtti időszakból sajnos kevés adattal rendelkezünk, főként a forradalom alatti megsemmisítések, iratanyag-eltűnések miatt. Az 1955. december 31-i állapot szerint a központi és a megyei államvédelmi szerveknél összesen 35 793 főt tartottak nyilván, melyből 423 személyt foglalkoztattak egyházi vonalon.⁵⁶ Ez 1,12 százalékot jelentett. Az országos hálózati létszám 1956. július 1-jére 30 855-re, az egyházi vonalon foglalkoztatott ügynökség 307 főre csökkent. A forradalom alatt a hálózat szétzilálódott, dekonspirációk történtek, főként a megyei alosztályok által foglalkoztatott ügynökségeken,⁵⁷ a nyilvántartások jó része megsemmisült, az operatív tiszteket más szolgálati helyekre vezényelték, ami megnehezítette az ügynökség újraépítését.⁵⁸ 1957 májusától a BM Politikai Nyomozó Főosztály II/5-c alosztálya 16 fővel végezte az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát.⁵⁹ Az 1966 júliusától önálló BM III/III-1. osztállyá váló egyházi reakció elhárítás szervezeti egységében kezdetben 32, 1974-ben 43,⁶⁰ az 1989. március 31-i állománytábla szerint pedig 38 operatív tiszt dolgozott.⁶¹ A forradalom leverését követően a hálózat újjászervezése nehezen indult meg. Nagy szerepet játszott ebben az operatív tiszt állomány, közülük is elsősorban a megyei alosztályokon dolgozók szakmai felkészületlensége, gyakorlati tapasztalatainak hiánya.⁶² A nyilvántartások egy része a felkelők kezébe került, más részét államvédelmi tisztek semmisítették meg, mielőtt elhagyták volna a BM épületét október 30-án.⁶³ Sok esetben a hálózati személyek megtagadták az addig végzett operatív munkát.⁶⁴

⁵⁴ „K”-lakás: „A konspirált lakás az állambiztonsági szervek fedés alatt működtetett bérleménye, amelyet hálózati személyek, és »SZT« (szigorúan titkos – V. G.) állományú tisztek fogadására, operatív akciók lefolytatására, ellenséges objektumok, személyek időszakos figyelésére használnak.” ÁBTL 4. 2. 10–22/22/1976. 9., „T”-lakás: „A találkozási lakás (továbbiakban: »T«-lakás) természetes vagy jogi személy tulajdonát, bérleményét képező olyan helyiség, amelyet a bérlő vagy tulajdonos írásbeli (szóbeli) megállapodás alapján a Belügyminisztérium és a rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szervei rendelkezésére bocsát anyagi ellenszolgáltatásért vagy ellenszolgáltatás nélkül. A »T«-lakás – fedéssel a hálózati személyek fogadására, operatív akciók és figyelések lebonyolítására szolgál.” ÁBTL 4. 2. 10–22/22/1976. 10.

⁵⁵ ÁBTL 4. 1. A–3016/19. 30.; ÁBTL 4. 1. A–3168/4. 20.

⁵⁶ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák (országos) 1955.

⁵⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. 124. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14.

⁵⁸ ÁBTL 4. 1. A–3017/39. 63.

⁵⁹ „Klerikális reakció elleni elhárítás alosztály” elnevezést kapott az alosztály. MOL XIX–B–1–au 27–286/1957. 1. cs. 26. d.

⁶⁰ Tabajdi–Ungváry, 2008, 86.

⁶¹ ÁBTL 1. 11. 6. 16–80/73/1989.

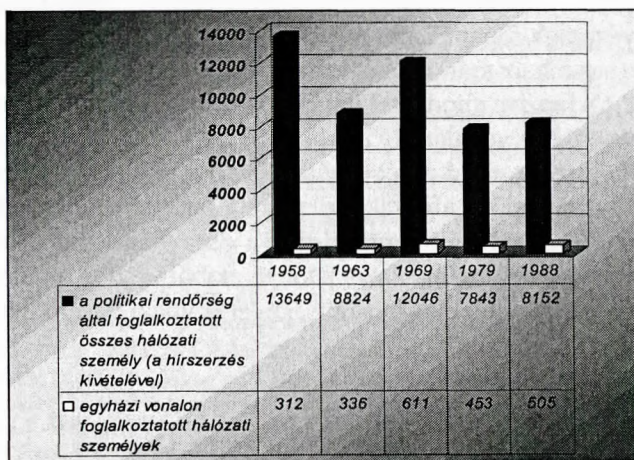
⁶² ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. 124. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14.

⁶³ Baráth, 2004. 257–262.

⁶⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. 128. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14.

Mindezek ellenére növekedés figyelhető meg az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számában.

Az 1958. évi statisztikai összesítés szerint a központi és a megyei állambiztonsági szervek által foglalkoztatott 13 649 hálózati személyből 312 fő „dolgozott” egyházi vonalon, közülük 294 volt egyházi személy.⁶⁵ 1963-ban a politikai rendőrségnek – az 1962-es nagy átszervezést követően – az összhálózatában 8824 személyt tartottak nyilván, melyből 336-an voltak egyházi körből beszervezve.⁶⁶ Az 1969-es összesítések alapján az országos hálózat létszáma 12 046, az egyházi vonalon foglalkoztatott ügynökségé 611 főre nőtt meg.⁶⁷ A tíz évvel később, 1979-ben készült statisztikából kiderül, hogy a III. Főcsoportfőnökség központi, és a rendőrkapitányságok állambiztonsági szerveinél foglalkoztatott hálózati személyek száma 7843 fő volt, melyből 453-an egyházi vonalon jelentettek.⁶⁸ 1988-ban – a BM országos ügynökségének létszámát bemutató statisztikai jelentés szerint – már 504 főt foglalkoztattak egyházi vonalon a 8152 hálózati személyből.⁶⁹ Mindebből kitűnik, hogy az országos hálózaton belül 1958 és 1988 között, tehát harminc év alatt az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek számaránya 2,28 százalékról 6,18 százalékra nőtt.

1. ábra: A politikai rendőrség által egyházi vonalon és más területeken foglalkoztatott hálózati személyek létszámának változásai

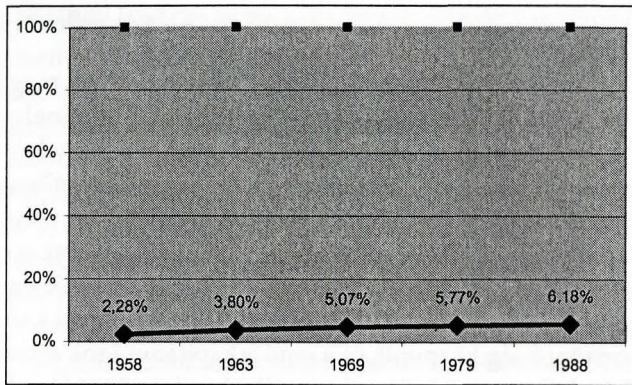
⁶⁵ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák. 1958. Országos hálózati összesítők. 1958. Az 1958 és 1988 közötti időszakra vonatkozóan felhasznált statisztikai adatok a hírszerzés által foglalkoztatott hálózat létszáma nélkül értendők.

⁶⁶ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák 1963–65. Országos hálózati összesítők. 1963.

⁶⁷ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák 1968–70. Országos hálózati összesítők. 1969.

⁶⁸ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák 1978–1981. 1978. I. félévi és 1978. éves összesített statisztikák.

⁶⁹ ÁBTL 1. 11. 10. Hálózati (éves, féléves) összesített hálózati statisztikák. 1988. Összesített statisztika. 1988.

2. ábra: Az egyházi vonalon foglalkoztatott hálózati személyek százalékos arányának változásai az összhálózathoz viszonyítva

Bár csekélynek tűnik ez az arányszám, más értékeket kapunk, ha a beszerzés után az egyházak vezető tisztségeibe eljutó hálózati személyek számát nézzük. A katolikus egyházon belül a Kádár-korszakban összesen tizenkét egyházi személyről bizonyítható egyértelműen, hogy hálózati tevékenységet végeztek főpapi kinevezésük előtt.⁷⁰ A protestáns egyházaknál talán még rosszabb az arány. A két evangélikus püspök közül 1958-ban az egyik,⁷¹ 1967-től kezdve mindkettő hálózati tevékenysége dokumentálható.⁷² A református egyház vonalán: 1959-ből egy,⁷³ 1979-ből három,⁷⁴ a rendszerváltás idejéből pedig mind a négy püspökkel kapcsolatban fennmaradt a megválasztását megelőző időszakban végzett hálózati munkáját bizonyító dokumentum.⁷⁵ Az egyházi elhárítás tisztjei a kisegyházak tagjai között is találtak olyan beszerzésre alkalmas jelöltet, akiből később a hálózat tagjaként, részben az állambiztonság segítségével egyházi vezető lett.⁷⁶ Nehéz

⁷⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M-24102. „Alfonz”; ÁBTL 3. 1. 2. M-24170. „Kerekes”; ÁBTL 3. 1. 2. M-30613. „Kiss János”; ÁBTL 3. 1. 2. M-33265. „Németh László”; ÁBTL 3. 1. 2. M-33307. „Kormányos István”; ÁBTL 3. 1. 2. M-35493. „Körmöczy”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37069. „Szemere”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37075. „Tanár”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37304. „Mátrai”. A „Blanc”, a „Nyiri” és a „Wittmann Karl” fedőnevű ügynököknek csak a hírszerzésnél irattározott hálózati dokumentumai találhatók a történeti levéltárban: ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1682/2-3. „Blanc”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt-1915/1 „Nyiri”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-741. „Wittmann Karl”.

⁷¹ ÁBTL 3. 1. 2. M-32401. „Pécsi”.

⁷² ÁBTL 3. 1. 2. M-32401. „Pécsi”; ÁBTL 3. 1. 2. M-32404. „Szamosi László”; ÁBTL 3. 1. 2. M-41832. „Egresi”.

⁷³ ÁBTL 3. 1. 2. M-29608. „Szatmári”.

⁷⁴ ÁBTL 3. 1. 2. M-35964. „Keresztesi Péter”; ÁBTL 3. 1. 2. M-29600. „Tolnai Lajos”; ÁBTL 3. 1. 2. M-40917 „Zempléni”.

⁷⁵ „Keresztesi Péter”, „Tolnai Lajos” és „Zempléni” fedőnevű ügynökök mellett „Rajnai” fedőnevű ügynök végzett hálózati munkát. ÁBTL 3. 1. 2. M-41622. „Rajnai”.

⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 2. M-40918/11. „Szaniszló Pál”.

dokumentálni, hogy valaki főpapként hálózati személy maradt volna, bár erre is akadt példa.⁷⁷ Az állambiztonság az ügynökként foglalkoztatott főpapok lelepleződésének elkerülése végett vélelmezhetően inkább a hálózatból való kizárásuk mellett döntött, és társadalmi kapcsolatuként⁷⁸ foglalkoztatta őket.⁷⁹ Mindezek az adatok az állambiztonság hálózatépítő munkájának sikerét, az ügynökök vezetésének, képzésének és nevelésének eredményességét mutatják.

A hálózat építésének iránya nem csak az egyházak vezetői közé való beépülés volt. Az 1950-es évek végén, az ügynökség újraélesztésének időszakában a minőségi hálózatépítést határozták el. Az egyházi elhárítás központi alosztálya a püspöki székhelyek, a megyei alosztályok pedig az adott közigazgatási területen élő papság ellenőrzését végezték.⁸⁰ A református egyházban való hálózatépítésnél – az egyházi könyvtárakban, levéltárakban és a sajtónál dolgozók közé való beépülés mellett – 1957 júliusában célterületnek jelölték meg az addig elhanyagolt teológiák tanári karát.⁸¹ A központi és a megyei alosztályok egymással együttműködve próbáltak érvényt szerezni az egyházpolitikai direktíváknak, ami természetesen nem ment zökkenők, tévedések, elhibázott szakmai döntések nélkül. 1961. május 5–6-án országos értekezletet tartottak a politikai nyomozó szervek. Az első napon felszólaló Hollós Ervin⁸² rendőr alezredes, a BM II/5. (belső reakció elleni harc) osztály vezetője az ügynökséggel kapcsolatos problémaként vetette fel a túl nagy fluktuációt, valamint azt, hogy nem kielégítő a hálózati személyek vezetése, ezért nem érnek el megfelelő eredményt a tartótisztek az operatív munka során.⁸³ Szóvá tette azt is, hogy a tiszték nehezen alkalmazkodnak az új helyzetekhez, hiába van papíron öt-hat általa tartott hálózati személye egy „ope-

⁷⁷ ÁBTL 3. 1. 2. M–33307. „Kormányos István”; ÁBTL 3. 1. 2. M–37069/3 „Szénási”; ÁBTL 3. 1. 2. M–32401. „Pécsi”; ÁBTL 3. 1. 2. M–29608. „Szatmári”; ÁBTL 3. 1. 2. M–40917 „Zempléni”.

⁷⁸ Társadalmi kapcsolat: „Társadalmi kapcsolatnak nevezzük azt a szocializmushoz hű személyt, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szervezetet.” ÁBTL 4. 1. A–3036. 183.

⁷⁹ „Pécsi” fedőnevű ügynököt magas tisztségei (tagja volt több nemzetközi egyházi szervezet vezetőségének, a Hazafias Népfront Országos Elnökségének és a Béke Világtanácsnak), valamint országgyűlési képviselővé történt megválasztása miatt kérelmére 1971-től a BM III/III–1-c alosztálya társadalmi kapcsolatuként foglalkoztatta. ÁBTL 3. 1. 2. M–32401/3. 387. Összefoglaló jelentés „Pécsi” fn. [fedőnevű – V. G.] ügynök munkájáról, 1971. április 27.

⁸⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. 138. A klerikális reakció tevékenységéről, 1958. július 14. 138., A hazai egyházakkal szembeni elhárítás szervezettörténetéhez lásd Vörös, 2010, 286–292. (A tanulmány végén található szervezettörténeti táblában tévesen jelent meg az 1966 és 1990 közötti korszakra vonatkozóan a BM III/III–1. osztály elnevezése. Helyesen: Egyházi reakció elhárítás osztálya.)

⁸¹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/1. 14. A ref[ormátus – V. G.]. egyház operatív helyzetéről, 1957. július 29.

⁸² ÁBTL 2. 8. 1. 2094. Hollós Ervin.

⁸³ MOL XIX-B–1–x 10–2/29/1961. 72. Köszönöm Tabajdi Gábornak, hogy felhívta figyelmemet e forrásra.

ratív munkásnak”, azok közül csak egy-kettő olyan van, aki esetleg tényleg használható információkat szolgáltat. A tisztek sokszor nem abban a társadalmi csoportban keresték a beszerzésre alkalmas ügynökjelölteket, ahonnan meg akarták szerezni az információkat, mondván, úgysem lesz sikeres a beszerzés egy rendszerrel ellenséges körből. Bár az osztályvezető is elismerte, hogy nem könnyű egyházi személyt beszervezni, „a tapasztalat bizonyítja, hogy nincs olyan társaság, ahova ne lehessen behatolni, ha megtaláljuk a kulcsot ehhez a behatoláshoz”.⁸⁴ Hollós a sikeres hálózatépítéssel és vezetéssel kapcsolatban még kiemelte, hogy rendkívül fontos az osztályok közötti együttműködés, amit szerinte jól bizonyított a „Fekete Hollók”⁸⁵ ügy feldolgozása is.⁸⁶

Az állambiztonság igyekezett ügynöki hálózatot kiépíteni a legfontosabb egyházi objektumokban, szervezetekben. Egy 1963-ban megjelent állambiztonsági tankönyv hét nagy célterületet határozott meg az egyházi elhárítás tisztségei számára, ahol hálózattal kellett rendelkezniük.⁸⁷ Az első az egyházak felső vezetése, a püspökök, a püspöki aulák figyelése volt. Ez nemcsak az ellenséges tevékenység felderítését szolgálta, hanem az egyházi vezetők hangulatának feltérképezése mellett befolyásolási lehetőséget adott arra, hogy pozitív politikai állásfoglalásokra bírják őket. A második a teológiák tanári karából és a hallgatók közül, a harmadik az egyházi sajtó területén dolgozók köréből történő beszerzés volt. A negyedik célterület, ahol hálózati személynek alkalmas jelölteket kerestek, a nyugati egyházi központokkal kapcsolatban álló szervezetek köre volt. A szerzetesrendek sem kerülhették el az állambiztonság éber figyelmét: az ötödik és hatodik irányvonal a legálisan, illetve illegálisan működő rendek soraiba való hálózati beépülés volt. A hetedik célterület a határok mentén, azok közül is elsősorban a nyugati határ közelében lévő plébániák köre volt, mivel az ott működő egyházi személyeken keresztül próbálták jobban ellenőrizni az emigrációval meglévő kapcsolatokat. A felsorolásból érzékelhető, hogy az állambiztonság szinte a teljes egyházi szervezetet igyekezett ügynöki hálózattal átfogni. Ehhez szükséges volt a hálózati munka minőségének folyamatos javítására és az ügynökjelöltek lehetőség szerinti leggondosabb kiválasztására. A protestáns teológiák operatív ellenőrzését csak 1965 őszén kezdte el az egyházi

⁸⁴ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. 75.

⁸⁵ Fedőneve annak a bizalmas nyomozásnak, melyet 1958-ban indítottak az egész országra kiterjedő, katolikus papok, szerzetesek által irányított ifjúsági szervezetek, csoportok illegális vallásos tevékenységének felderítésére. E tevékenységet államellenes-klerikális szervezkedésnek minősítették. Megtalálhatók voltak közöttük a bencés, a ciszterci, a jezsuita és a piarista rend, a KIOE, a KLOSZ, a „Regnum Marianum” egyes tagjai, akik az ifjúsági és felnőttecsoportokat, családközösségeket vezették.

⁸⁶ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. 77.

⁸⁷ ÁBTL 4. 1. A-3794. 48-50.

elhárítás.⁸⁸ A budapesti és a debreceni református, valamint a budapesti evangélikus teológiai akadémiák tanári karában 1966-ra három társadalmi kapcsolat mellett már négy ügynökkel rendelkezett az állambiztonság, a hallgatók közül pedig három személyt sikerült bevonniuk a hálózatba.⁸⁹ Ugyanezen esztendőben protestáns felekezetek megfigyelésére országosan 52 református és 26 evangélikus ügynökkel rendelkezett a politikai rendőrség. Közülük nagyjából a fele volt olyan, akit megbízhatónak minősítettek, és aki a pártállam egyházpolitikáját képviselte nemcsak itthon, hanem a nemzetközi szervezetekben is.⁹⁰

A hazai területen dolgozó egyházi elhárítás együttműködött a hírszerzéssel,⁹¹ hogy hálózati úton feltérképezhessék a magyarországi egyházi személyeknek a Vatikánnal és nemzetközi egyházi szervezetekkel (például Keresztény Békekonferencia, Egyházak Világtanácsa, Európai Egyházak Konferenciája, Lutheránus Világszövetség, Református Világszövetség) meglévő kapcsolatrendszerait, és ezeken keresztül a hírszerzési feladatok mellett az ország kül- és egyházpolitikájának érvényesülését is elősegítsék.⁹² A BM II/5-c alosztály által foglalkoztatott és külföldre utazó ügynököket 1958 második felétől azzal bízták meg, hogy keressék a kapcsolatot a Vatikánnal és a nemzetközi protestáns egyházi szervezetekkel, valamint az emigráns, főként papi csoportok tagjaival. A hálózati személyeknek az információszerzés mellett a nemzetközi egyházi szervezetek munkájába való bekapcsolódás és ezen keresztül a pártállam aktuális egyházpolitikai elveinek, intézkedéseinek a védelme volt a feladatuk. A jelentésből kiderül, hogy a klerikális reakciót elhárító alosztály majd minden egyházon és felekezeten belül már 1958 közepétől rendelkezett olyan kvalifikált ügynökökkel, akik képesek voltak megfelelni a fenti követelményeknek.⁹³ Az 1964. szeptember 15-én a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között megkötött részleges megállapodás értelmében a magyar állam irányítása alá került Pápai Magyar Intézet a hatvanas évek közepétől a hírszerzés számára jelentett hídfőállást. Az emigráns papság helyébe kiküldött hazai egyházi személyek (tanárok, ösztöndíjasok)

⁸⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/1. 202. A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12.

⁸⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/1. 203. A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12.

⁹⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/1. 211. A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12.

⁹¹ A hírszerzés egyházakkal kapcsolatos szervezettörténetéhez lásd Vörös, 2010. 293–295.

⁹² ÁBTL 4. 1. A–3967. 138.; ÁBTL 3. 1. 5 O–13586/1. 203–213. A protestáns egyházon belül elhelyezkedő illegális erők harca, iránya, hatása és további feladataink, 1966. október 12., ÁBTL 4. 1. A–3967. 138.; ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/6. 192–198. A Vatikán MNK (Magyar Népköztársaság – V. G.) ellen irányuló aknamunkája felderítésére, illetve a Vatikán irányító központjaiba való behatolásra vonatkozó 1964. évi közös munkaterv, 1964. március 21.

⁹³ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3-a. 184–197. 1958. évben a támadólagos elhárítási munkánkról, 1958. november 29.

közül többen, valamint az 1965 és 1987 közötti időszakban az intézet vezetői többnyire a hírszerzés által foglalkoztatott hálózati személyek voltak.⁹⁴ A BM III. Főcsoportfőnöksége az 1970-es években készített éves munkajelentéseiben a hírszerzésnek a Vatikánnal és a nemzetközi egyházi szervezetekkel kapcsolatos információszerzési tevékenységét sikeresnek ítélte meg. Az 1976-os éves munkajelentésben is az szerepel, hogy „a Vatikán elleni hírszerző munka a tervezettnek megfelelően alakult. Hálózati lehetőségeinket eredményesen használtuk fel az információszerző munkában és a nemzetközi együttműködés kereteiben vállalt feladatok végrehajtásában. A nyugati protestáns központok, szervezetek és intézmények részéről rendkívül aktív, tervszerű, a szocialista tábor országai és a Szovjetunió balti államai (Észtország, Lettország, Litvánia), valamint Kazahsztán ellen irányuló fellázító tevékenységet derítettünk fel. Ezt dokumentáltuk, s a szovjet szervekkel együtt ellenintézkedések realizálásában vettünk részt.”⁹⁵ A nyolcvanas években továbbra is fő feladata maradt a hírszerzés munkájának – az USA, az NSZK és más NATO-országok, illetve Kína és Izrael mellett – a Vatikán és a nemzetközi egyházi szervezetek elleni titkosszolgálati tevékenység.⁹⁶

Az 1960-as évek második felében elvégezték a megyei állambiztonsági szervek által foglalkoztatott hálózatok átfogó ellenőrzését. A róluk szóló jelentések fontos megállapítása az volt, hogy a beszerzéseket az addigi ellenséges tevékenységek felderítése mellett a támadó elhárítás megerősítése érdekében végezzék.⁹⁷ A 1970-es évektől az egyre nagyobb teret nyerő lojális egyházi vezetés támogatása mellett az egyházakon belüli ellenzék, az ifjúság nevelésével foglalkozó egyházi személyek, csoportok kötötték le az állambiztonság figyelmét. A beszerezett hálózati személyeket is e körök felderítésére, tevékenységük ellehetetlenítésére kívánták felhasználni.⁹⁸ Az 1980-as években ez a tendencia folytatódott. A jelentések továbbra is ugyanazokat a

⁹⁴ ÁBTL 3. 2. 1. Bt–741. „Wittmann Karl”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt–1307/1–2. „Ludvig Beron”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt–1682/2–3. „Blanc”. A „Nyiri” fedőnéven jelentéseket adó rektornak csak munkadosz-sziója maradt fenn: ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1915/1. „Nyiri”. A „Körmöczi” fedőnéven jelentő rektortól nem maradt fenn beszerzési iratanyag, csak az 1. 11. 4. állagába került BM III/I. Csoportfő-nökség irataiban, a vatikáni–magyar kapcsolatokkal foglalkozó információs jelentésekben ol-vasható néhány, a hírszerzés számára adott jelentése. ÁBTL 1. 11. 4. E–V/1987. 24., Bandi, 2010. 202–204.; Bottoni, 2010. 264–265., lásd még Fejérdy Andrásnak a kötetben található, *Állam(biz-tontság)i játszmák a Pápai Magyar Intézet átvétele körül* című tanulmányát.

⁹⁵ ÁBTL 1. 11. 1. 45–197/1976. 15–16.

⁹⁶ ÁBTL 1. 11. 1. 45–197/1982. 15., ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1987. 9., ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1988. 9.

⁹⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/4. 12–15. Jelentés vidéki munkáról, 1965. április 13., ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/4. 43–45. Jelentés a heves [sic!] megyei prot[estáns – V. G.]. alsztyálon végzett felmé-résről, 1966. szeptember 9.

⁹⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/7. 195–197. Jelentés szektás-szakadár tevékenység élenküléséről, 1978. január 20., ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/7. 217–219. Jelentés Németh Géza „F”-dossziés sze-mélyről, 1978. március 15.

célokat fogalmazták meg elhárítási feladatként,⁹⁹ amelyeket már a hatvanas években is papírra vetettek.¹⁰⁰ Az éves munkatervekben jól nyomon követhető, hogy az egyházpolitikával kapcsolatos párthatározatok¹⁰¹ végrehajtásánál az állambiztonság számára milyen feladatokat határoztak meg: „akadályozzuk az állam és az egyház viszonyát rontó reakciós törekvéseket, az egyházon belüli szakadár tevékenységet, elősegítjük a lojális erők szerepének növekedését”.¹⁰² Az egyházakon belüli ellenzéki csoportok közül az éves munkajelentések általában két nagy mozgalmat emeltek ki – a *Bulányi György* vezette bázisközösségi mozgalmat és a *Regnum Marianum* papi szervezetet –, melyek tevékenységét nemcsak egyházpolitikai, egyházkormányzati intézkedésekkel próbálták akadályozni, hanem operatív eszközök felhasználásával is igyekeztek bomlasztani közösségeiket.¹⁰³ A hálózati beszervezésekben azonban az ifjúsággal kapcsolatos elhárítási területre helyeződött a hangsúly. Az állambiztonság részéről az új beszervezések nagyobb része az ifjúság megfigyelésére történt, az operatív tisztek az „ellenséges ellenzéki csoportok prominens képviselői” körében kerestek ügynökjelölteket, az éves munkajelentésekben az egyházi elhárítás vonalát meg sem említették.¹⁰⁴ A nyolcvanas évek közepétől kezdve új elem jelent meg a BM III. Főcsoportfőnökség éves munkaterveiben az egyházi elhárítás vonalán megemlített célok között: „a belső ellenséges ellenzéki személyek és csoportok elleni aktív állambiztonsági intézkedéseinket [...] a különböző reakciós egyházi erők, valamint más ellenséges ellenzéki csoportok közötti akciótörekvés, összefogás akadályozására [...] összpontosítjuk.”¹⁰⁵ Az állambiztonság felismerte: nem szabad megengednie, hogy a kialakuló ellenzéki csoportosulások és az egyházak között olyan kapcsolat jöjjön létre, mely egymást erősítve a rendszer stabilitását ingathatná meg. Ezért újból és újból megoldandó kérdésként szerepelt az éves munkatervekben, hogy „a politikai prevenció elősegítésével és operatív intézkedésekkel akadályozzuk, hogy az egyházi reakció a hazai egyházakat ellenséges társadalmi erővé változtassa, együttműködést alakítson ki az ellenzéki csoportosulásokkal”,¹⁰⁶ „törekszünk arra, hogy az egyházi reakció, az egyházon belüli ellenzéki-ellenséges erők ne tudják megzavarni a párt és a kormány társadalmi, gazdasági kibontakozási

⁹⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/8. 297–320. Összefoglaló jelentés a történelmi protestáns egyházi reakció elhárítási vonal 1982-ben végzett munkájáról, 1982. október 22.

¹⁰⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/4. 328–342. A protestáns egyházak fedése alatt folyó ellenséges tevékenység iránya, kiterjedése, a részt vevő személyek befolyásának mértéke. E kérdéssel kapcsolatos feladatok. 1963. február 14.

¹⁰¹ Köbel, 2005. 139–142.

¹⁰² ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1981. 7.

¹⁰³ ÁBTL 1. 11. 1. 45–197/1982. 11–12. 20.

¹⁰⁴ ÁBTL 1. 11. 1. 45–197/1982. 25.

¹⁰⁵ ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1985. 12–13.

¹⁰⁶ ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1987. 12–13.

programjának megvalósítását, illetve ne tudják megakadályozni a cselekvési programhoz szükséges nemzeti egység megteremtését, hogy az egyházi reakció elleni harc továbbra is egyházi kereteken belül maradjon”.¹⁰⁷

Az egyházi elhárítás az 1980-as évek végén nem tudott mit kezdeni a megindult változásokkal. A BM III/III-1. osztály 1989. június 13-án tartott értekezletén Horváth József¹⁰⁸ rendőr vezérőrnagy, a BM III/III. Csoportfőnökségének vezetője már az átmenet időszakára fogalmazta meg az elképzeléseket. „Az osztályértekezletet tehát arra kell felhasználni, hogy elindítsunk egy olyan gondolatsort, amely nem a »sebek nyalogatásával«, nem a bizonytalanság terjesztésével, hanem valamiféle kikristályosodási pont keresésével foglalkozna, és megpróbálnánk önmagunk számára egy olyan fogódzót találni, amelyből kiindulva át tudjuk hidalni a következő hetek, hónapok nehézségeit, másrészt el tudunk mozdulni annak az új profilnak, funkciónak és feladatrendszernek az irányába, amelynek első variációjának egyike már ismert, hogy hogyan néz ki az állambiztonsági szolgálatnak a jövőképe. [...] Ebben a tervzetben egy olyan biztonsági szervezet kiépítésére tettünk javaslatot, amely a következő évtizedekben képes modern felfogásban, a modern államok speciális szolgálataihoz hasonlóan önmagát legitimizálni, elfogadtatni a társadalomban, és ugyanakkor képes arra, hogy a nemzet biztonságát hatékonyan szolgálja, védelmezze.”¹⁰⁹ Horváth az osztályértekezleten igyekezett megnyugtatót a változásoktól tartó állomány tagjait: „Az alaphelyzet, amit látni kell, az, hogy az osztály funkcióira, helyére más szerv nem pályázik, és más szervvel nem is lehet helyettesíteni. Nem olyan, mint az ÁEH, hogy meg lehet szüntetni, helyette más szervet létrehozni, lehet más profilt adni. Számunkra a speciális szolgálati jelleg meghatározó marad. Lehet az elnevezést, a felügyeletet változtatni, lehet és kell a stílust, a módszert, a fő irányokat újragondolni a munkában, de maga a szervezet és az itt meglévő értékes emberanyag nem helyettesíthető semmi mással.”¹¹⁰ A csoportfőnök beszédében jelezte: az egyházi reakciót elhárító osztálynak megszűnik az a fajta beleszólási lehetősége az egyházak életébe, amely addig megvolt. Az egyház és az állam kapcsolatában Horváth szerint két nagyon fontos dologra kell majd fókuszálnia az állománynak. Egyrészt adatokat kell gyűjteniük arról, hogy az egyházak politikai irányba mozdulnak el, másrészt kísérik figyelemmel az egyházak tevékenységét, hogy ne válhassanak alkotmányellenes mozgalmak, törvényellenesen működő csoportok bázisaivá. Kiemelte a hálózat szerepét ennek megvalósításában: „mindez azt is jelenti, hogy a hálózati munkára még fokozottabb gon-

¹⁰⁷ ÁBTL 1. 11. 1. 45–198/1988. 12.

¹⁰⁸ ÁBTL 2. 8. 1. 14822. Horváth József, dr.

¹⁰⁹ ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/3/43/1989. 2.

¹¹⁰ ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/3/43/1989. 2.

dot kell fordítani. A megnyert hálózati személyekkel olyanfajta emberi viszony kialakítására kell törekedni, amelyben világossá tesszük, hogy mi az egyházak életébe nem akarunk kívülről beavatkozni, hanem az egyházak vezetésénél szeretnénk olyan helyzetet elérni, hogy a kölcsönös érdekelttség és megbecsülés alapján összehangolt lépéseket tehessünk a békés átmenet biztosítása érdekében.”¹¹¹ Mindez 1989 júniusában, alig több mint négy hónappal a köztársaság kikiáltása előtt hangzott el.

FORRÁSOK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1. 11. 1. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai (1962–1990), Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai.
45–197/1976. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség 1976. évi munkájáról.
45–161/3/1977. Jelentés a 005/1972. BM számú parancs és szabályzat végrehajtásáról, az állambiztonsági szervek hálózati munkájának helyzetéről.
45–198/1981. A BM III. Főcsoportfőnökség 1982. évi munkaterve.
45–197/1982. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség 1982. évi munkájáról.
45–198/1985. A BM III. Főcsoportfőnökség 1985. évi munkaterve.
45–198/1987. A BM III. Főcsoportfőnökség 1987. évi munkaterve.
45–198/1988. A BM III. Főcsoportfőnökség 1988. évi munkaterve.
45–73/3/43/89. Emlékeztető a BM III/III–1. osztály 1989. június 13-i osztályértekezletéről.
1. 11. 4. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai (1962–1990), III/I. Csoportfőnökség iratai.
E–V/1987. Vatikáni–magyar kapcsolatok.
1. 11. 6. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai (1962–1990), III/III. Csoportfőnökség iratai.
11–700/1970. Az MSZMP KB 1969. november 26–28-ai ülésén hozott, a BM munkájával kapcsolatos határozat és az országos parancsnoki értekezlet direktívái alapján 1970. január 16-án megtartott csoportfőnökségi értekezlet anyaga.
16–80/73/1989. Belügyminisztérium III/III. (Belső Reakció Elhárító Csoportfőnökség) állománytáblázata.
1. 11. 10. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai (1962–1990), operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai.
2. 8. 1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai.
2094. Hollós Ervin.
14780. Tóth Ferenc.
14822. Horváth József, dr.

¹¹¹ ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/3/43/1989. 4.

2. 8. 2. 1. Állambiztonsági szervek „titkos” és „szigorúan titkos” állományú munkatársainak iratai, BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődjeinek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai.
1025. Berényi István.
3. 1. 2. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, munkadossziék.
M-24102. „Alfonz”.
M-24170. „Kerekes”.
M-29600. „Tolnai Lajos”.
M-29608. „Szatmári”.
M-30613. „Kiss János”.
M-32401. „Pécsi”.
M-32404. „Szamosi László”.
M-33265. „Németh László”.
M-33307. „Kormányos István”.
M-35493. „Körmöczi”.
M-35964. „Keresztési Péter”.
M-37069. „Szemere”.
M-37069/3. „Szénási”.
M-37075. „Tanár”.
M-37304. „Mátrai”.
M-40917. „Zempléni”.
M-40918/11. „Szaniszló Pál”.
M-41622. „Rajnai”.
M-41832. „Egresi”.
3. 1. 5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, operatív dossziék.
O-13405/3-a. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar.
O-13586/1. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása.
O-13586/4. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása.
O-13586/7. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása.
O-13586/8. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása.
O-14963/6. „Canale”.
3. 2. 1. A III/I. Csoportfőnökség és jogelődjei által kezelt dossziék, beszerzési dossziék.
Bt-741. „Wittmann, Karl”.
Bt-1307/1-2. „Ludvig Beron”.
Bt-1682/2-3. „Blanc”.
3. 2. 3. A III/I. Csoportfőnökség és jogelődjei által kezelt dossziék, beszerzési dossziék.
Mt-1915/1. „Nyiri”.
4. 1. Gyűjtemények, állambiztonsági munkához készült háttéranyagok.
A-3016/19. Simon József: Hálózati munka egyes tapasztalatai a klerikális államellenes összeesküvésekben. Budapest, 1964.

A-3017/39. Balázs Tibor – Láng György: Az állambiztonsági operatív tevékenység néhány pszichológiai sajátossága. Budapest, 1986.

A-3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, 1980.

A-3037. Kiegészítések és változtatások az Állambiztonsági értelmező kéziszótárhoz. Összeállította: Gergely Attila. Budapest, 1985.

A-3046/1-5. Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei 1-5. kötet. Szerkesztette Gergely Attila. Budapest, 1975-77.

A-3046/3. Varga Antalné: A postai küldemények operatív („K”) ellenőrzése. In: Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei. 3. kötet. Szerkesztette Gergely Attila. Budapest, 1976.

A-3046/4. Kukk István – Ocskay Zsolt: Az állambiztonsági szervek hálózata. In: Állambiztonsági ismeretek. Az állambiztonsági operatív munka alapjai és titkos nyomozati (operatív) eszközei. 4. kötet. Szerkesztette Gergely Attila. Budapest, 1976.

A-3056/1-2. Bajor Keresztély – Borbándi János – Juhász Sándor – Mályi Vilmos – Medve Ferenc – Szili László – Tóth István: Állambiztonsági szolgálati ismeretek. Előzetes ellenőrzés – bizalmas nyomozás. 1-2. kötet. Budapest, 1980.

A-3103. Lakatos Sándor – Mulik László: Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek, a hálózat szervezése. Budapest, 1988.

A-3168/4. Tóth Ferenc: Az állambiztonsági szervek feladatai az egyházireakció-elhárítás területén. In: Állambiztonsági szolgálati ismeretek. Elhárítási ismeretek. 4. kötet. Budapest, 1988.

A-3794. Berényi István: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Budapest, 1963.

A-3824. Geréb Sándor: A klerikális reakció aknamunkájának formái és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. Budapest, 1969.

A-3846. Kukk István – Ocskay Zsolt: Az állambiztonsági szervek hálózata. Budapest, 1973.

A-3967. Peágics Ede – Radnai Sándor: Az állambiztonsági szolgálat vezetése és irányítása. Budapest, 1986.

A-3971. Tóth Ferenc: Ellenséges tevékenység egyházi területen. Budapest, 1987.

4. 2. Gyűjtemények, parancsgyűjtemény.

10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 33/1958. számú parancsa. A Belügyminisztérium állambiztonsági szerve ügynöki munkájának alapelvei.

10-21/19/1970. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0019/1970. számú parancsa. A postai küldemények operatív ellenőrzésének szabályozása.

10-21/17/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017/1971. számú parancsa. A titkos operatív technikai rendszabályok alkalmazása.

10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 005/1972. számú parancsa. Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadása.

10–22/22/1976. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 22/1976. számú parancsa a Belügyminisztérium állambiztonsági szervei konspirált villái, lakásai, állandó fi-gyelő- és tartózkodási helyei; találkozási lakásai létesítésének, szervezésének felhasználásának szabályzata kiadására.

MOL – *Magyar Országos Levéltár*

M–KS 288. f. 5. cs. Az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőköny-vei.

XIX–B–1–au Belügyminisztérium, M[ozgósítási] és Szervezési Csoportfőnökség Szervezési Osztály (1950–1990).

27–286/1957. Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése.

XIX–B–1–x Belügyminisztérium, Országos és főkapitányi értekezletek (1953–1990).

10–2/29/1961. 1961. május 5–6-án a politikai nyomozó szervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve.

IRODALOM

Balogh, 1997. – Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In: *Magyaror-szág a XX. században*. Főszerkesztő Kollega Tarsoly István. II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.

Bandi, 2010. – Bandi István: Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambizon-sági módszertani megközelítésben. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház törté-netéből, 1945–1989*. Szerkesztette Bánkúti Gábor – Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.

Baráth, 2004. – Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette Gyarmati György. Történeti Hivatal, Bu-dapest, 2004.

Bottoni, 2010. – Bottoni, Stefano: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosz-szolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház törté-netéből, 1945–1989*. Szerkesztette Bánkúti Gábor és Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.

Köbel, 2005. – Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.

Lénárd – Tímár – Szabó – Soós, 2006. – Lénárd Ödön – Tímár Ágnes – Szabó Gyula – Soós Viktor Attila: *Utak és útvesszők*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

Orgoványi, m. e. – Orgoványi István: Az állambiztonsági szervek hálózati munkáját sza-bályozó belügyminiszteri parancsok 1954–1989. (Megjelenés előtt.)

Ságváry – Vass, 1973. – *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*. Sajtó alá rendezte: Ságvári Ágnes – Vass Henrik. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Szabó, 2005. – Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Szent István Társulat, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.

Tabajdi – Ungváry, 2008. – Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. *A párt-állam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–90.* Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány, Corvina Kiadó, Budapest, 2008.

Tomka, 2005. – Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés.* Szent István Társulat, Budapest, 2005.

Vörös, 2010. – Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Szerkesztette Bánkuti Gábor és Gyarmati György. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010.